

อารมณ์สะท้อนใจในนวนิยายเรื่องสี่แผ่นดิน

มารศรี สอทิพย์¹

บทคัดย่อ

บทความเรื่องนี้มุ่งศึกษา กลวิธีการสร้างอารมณ์สะท้อนใจในนวนิยายเรื่องสี่แผ่นดิน เพื่อชี้ให้เห็นว่า อารมณ์สะท้อนใจในนวนิยายเรื่องสี่แผ่นดินเป็นลักษณะเด่นอันทำให้งานเขียนมีความงดงามทางวรรณศิลป์ ผลการศึกษาพบว่า ผู้ประพันธ์ได้นำเสนออารมณ์ความรู้สึกของตัวละครผ่านกลวิธีอันแยบยลอันได้แก่ กลวิธีการสร้างเรื่อง ซึ่งแบ่งเป็น การสร้างความขัดแย้ง และการสร้างเหตุการณ์การพลัดพราก และกลวิธีทางวรรณศิลป์ ซึ่งแบ่งเป็น การใช้ความเปรียบเพื่อแสดงอารมณ์ความรู้สึกเศร้าและอาลัย และการใช้ความเปรียบเพื่อแสดงความรู้สึกทุกข์

คำสำคัญ อารมณ์สะท้อนใจ นวนิยายเรื่องสี่แผ่นดิน

Abstract

This article is aimed at studying the emotion creation techniques in a novel “Si Pan Din” (Four Reigns), in order to point that ‘the emotion’ in this novel is distinguished that made it to be a rhetorical literature. The result was found that the author had presented the characters feeling with cunning techniques: the story creation technique and rhetorical technique. The story creation technique divided to conflict making technique and separated situation setting and the rhetorical technique which divided to the use of comparison to express mourn feeling and suffering.

Keywords: emotion, the novel “Four Reigns” (Si Pan Din)

¹ อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

บทนำ

นวนิยายเรื่องสี่แผ่นดิน ผลงานการประพันธ์ของศาสตราจารย์ พลตรี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช จัดเป็นนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ ซึ่งมีความแตกต่างจากตำรา หรือเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่ต้องการนำเสนอข้อเท็จจริง แต่นวนิยายอิงประวัติศาสตร์ ได้หยิบยกเหตุการณ์สำคัญๆ ทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้น มาผสมผสานกับจินตนาการของผู้ประพันธ์แล้วผูกเรื่องให้เป็นนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ นวนิยายอิงประวัติศาสตร์จึงเขียนขึ้นโดยมีพื้นฐานว่านำมาจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในประวัติศาสตร์ ผสานกับจินตนาการของผู้ประพันธ์ แล้วนำเสนอผ่านอารมณ์ความรู้สึกต่างๆ ของตัวละคร จนทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะท้อนใจซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของนวนิยายเรื่องสี่แผ่นดิน

อารมณ์สะท้อนใจ หมายถึง “คนเราเมื่อมีอะไรมากระทบใจ ก็ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ สิ่งที่มากระทบใจคือ รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส ซึ่งในพุทธศาสนาเรียกว่าอารมณ์ แปลว่าเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ส่วนความรู้สึกซึ่งทำให้เกิดเป็นอารมณ์สุขหรือทุกข์ ภาษาอังกฤษเรียกว่า emotion แปลว่า อารมณ์สะท้อนใจหรือความสะท้อนใจ อันเกิดมีขึ้นมาจากมีสิ่งใดมากระทบใจ กระทำให้อารมณ์ดีหรืออารมณ์เสียไปชั่วขณะหนึ่ง” (เสฐียรโกเศศ, 2534: 21-22)

สำหรับนวนิยายเรื่องสี่แผ่นดิน ผู้ประพันธ์มีจุดมุ่งหมายให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ความรู้สึกร่วมกับตัวละคร และร่วมกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ทั้งนี้เพราะนวนิยายเรื่องสี่แผ่นดินจำเป็นต้องกล่าวถึงอารมณ์ความรู้สึกของคนที่มีต่อเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เพื่อทำให้ผู้อ่านเกิดความสมจริงทางอารมณ์ ซึ่งก็คืออารมณ์สะท้อนใจนั่นเอง เรื่องราวต่างๆ ที่สร้างอารมณ์สะท้อนใจให้แก่ผู้อ่านมักเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับความโศกเศร้า ซึ่งเป็นเรื่องที่ผู้อ่านมักจะจดจำ และเกิดความประทับใจ ในที่นี้จะกล่าวถึงกลวิธีการสร้างอารมณ์สะท้อนใจเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับความโศกเศร้าและความทุกข์ที่ปรากฏในนวนิยายเรื่องสี่แผ่นดิน ดังประเด็นต่างๆ ต่อไปนี้

1. กลวิธีการสร้างเรื่อง
2. กลวิธีทางวรรณศิลป์

1. กลวิธีการสร้างเรื่อง

ในนวนิยายเรื่องสี่แผ่นดิน ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างเรื่องเพื่อนำไปสู่การสร้างอารมณ์สะท้อนใจใน 2 ประเด็น คือ

1.1 การสร้างความขัดแย้ง

1.2 การสร้างเหตุการณ์การพลัดพราก

1.1 การสร้างความขัดแย้ง

พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ - ไทย อธิบายคำว่า การสร้างความขัดแย้ง หมายถึง “การต่อสู้ระหว่างอำนาจ 2 ฝ่ายที่เป็นปฏิปักษ์กัน ในโครงเรื่องของบทละครหรือบันเทิงคดีเป็นส่วนใหญ่ ความขัดแย้งก่อให้เกิดความสนใจ ความระทึกใจและความเครียด” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542: 111) สามารถแบ่งความขัดแย้งได้ 5 แบบ คือ ความขัดแย้งระหว่างตัวเอกกับธรรมชาติ ความขัดแย้งระหว่างตัวเอกกับตัวละครที่เป็นปฏิปักษ์ ความขัดแย้งระหว่างตัวเอกกับสังคม ความขัดแย้งภายในใจของตัวละครเอง และความขัดแย้งระหว่างตัวเอกกับโชคชะตาหรือพรหมลิขิต

ลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งของนวนิยายคือ การสร้างความขัดแย้ง เพราะการสร้างความขัดแย้งจะเป็นตัวช่วยทำให้ปัญหาทวีความเข้มข้นขึ้น เมื่อความขัดแย้งในนวนิยายถึงที่สุด จะก่อให้เกิดอารมณ์สะท้อนใจ ความขัดแย้งในนวนิยายเรื่องสี่แผ่นดิน เช่นตอนที่พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 รอคอยการประสูติพระราชบุตร ก็เป็นเวลาเดียวกับที่รัชกาลที่ 6 ประชวรอย่างหนัก

“ไม่หนักหนาอะไรหรอกแม่พลอย พระนาถีเสียนิดหน่อยเท่านั้น เพราะเสวยโต๊ะจีนในงานเลี้ยง บางทีจะมีอะไรผิดสำแดงแต่อีกสองสามวันก็คงจะหาย ฉันได้ยินหมอเขาจะกันว่า อีกสิบกว่าวันเจ้าฟ้าก็จะประสูติ คงจะดีพระทัย ได้ฉลองกันใหญ่ เดียวนี้ก็ได้เตรียมสมโภชเจ้าฟ้าไว้พร้อมแล้ว” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 575)

ในช่วงเวลานั้นควรจะเป็นช่วงเวลาที่ประชาชนได้รับทราบข่าว ดีใจกับการประสูติพระราชบุตร แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นช่วงที่ประชาชนเศร้าใจกับอาการประชวรของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ตามหลักพุทธศาสนากล่าวว่า เป็น

“วิปริตนามทุกขตา คือ ทุกข์เนื่องด้วยความผันแปร หรือทุกข์ที่เนื่องในความผันแปรของสุข คือความสุขที่กลายเป็นทุกข์” (พระธรรมปิฎก, 2546: 90) ช่วงเวลาแห่งความสุขแล้วกลับกลายเป็นช่วงเวลาแห่งความทุกข์นี้ เป็นความขัดแย้งที่ก่อให้เกิดอารมณ์สะท้อนใจอย่างรุนแรง เนื่องจากตัวเอกอยู่ในภาวะแห่งความสุขแล้วต้องกลับกลายเป็นภาวะแห่งความทุกข์โดยทันทีทันใด

อีกเหตุการณ์หนึ่งที่กล่าวถึงความผันแปรจากความสุขเป็นความทุกข์ เช่น คือตอนช่วงเวลาที่ประชาชนยินดีกับข่าวการกลับมาพระนครของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8

“ตั้งแต่นั้น คนไทยเป็นอันมาก ก็ดูเหมือนจะพูดกันแต่เรื่องในหลวง เรื่องอื่นๆ หลายเรื่องที่เคยเห็นว่าสำคัญ ดูจะหมดความสำคัญลงไป เพราะเรื่องเหล่านั้น เมื่อพูดกันไปแล้วก็มีความยุ่งยากใจมากกว่า ความตื่นเต้นยินดี ส่วนเรื่องในหลวงเป็นเรื่องที่ก่อนให้เกิดความสบายใจ ทั้งผู้พูดและผู้ฟัง ยิ่งในหมู่คนที่ชอบตื่นเต้นของใหม่ ในหลวงก็นับว่าเป็นของใหม่เยี่ยมที่สุด เพราะมิได้ประทับอยู่ในพระนครมาเสียหลายปี” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 960)

ในช่วงเวลานั้นประชาชนชาวไทยต่างพากันพูดถึงในหลวงรัชกาลที่ 8 ด้วยความจงรักภักดีและมีความสุขกันถ้วนหน้า แต่อีกไม่นานก็มีเหตุการณ์ที่ไม่คาดฝันเกิดขึ้น พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8 สวรรคตอย่างกะทันหัน โดยที่ไม่มีลางบอกเหตุล่วงหน้า ก็เป็นช่วงเวลาที่ทำให้เกิดอารมณ์สะท้อนใจเช่นกัน

ส่วนความขัดแย้งภายในใจของตัวละครที่ปรากฏในนวนิยายได้กล่าวไว้ในเหตุการณ์ที่พลอยได้รับทราบข่าวการสวรรคตของรัชกาลที่ 5 พลอยพยายามคิดว่าเป็นเรื่องเหลวไหล ไม่เป็นความจริง “ไม่จริง ไม่จริง เป็นไปไม่ได้ คงได้ยินเรื่องเหลวไหลมาอย่างย่ายเหียบ” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 407) และข่าวการสวรรคตของรัชกาลที่ 8 พลอยพยายามปฏิเสธว่าข่าวที่ได้รับทราบมาว่าไม่จริง ทั้งๆ ที่มีหลักฐานยืนยันอย่างชัดเจน “พลอยสะดุ้งแทบสุดตัว พลางร้องว่า คุณหลวงเออะไรมาพูด ไม่จริง ฉันไม่เชื่อ ท่านยังหนุ่มแน่นออกอย่างนั้นจะสวรรคตได้อย่างไร” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 961) และ “ซ้อยเดินร้องให้น้ำตาอาบหน้าขึ้นเรือนมา ในใจของพลอยก็ได้แต่ร้องว่า ไม่จริง ไม่จริง ไม่จริง แต่ก็ไม่กล้าเอ่ยปากถาม

เพราะในใจนั้น รู้ว่าจริงเสียแล้ว” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 962) ในใจของพลอยก็เกิดความขัดแย้งขึ้นเพราะไม่ต้องการให้ข่าวที่ได้รับทราบมาเป็นความจริง

1.2 การสร้างเหตุการณ์การพลัดพราก

นวนิยายเรื่องสี่แผ่นดิน ผู้ประพันธ์ได้สร้างเหตุการณ์การพลัดพรากหลายครั้งหลายครา เช่น การพลัดพรากครั้งแรกของพลอยคือ การที่พลอยต้องจากบ้านเรือนที่เคยอยู่ และจากแม่ตั้งแต่เยาว์วัย ผู้ประพันธ์ได้เปรียบเทียบว่าเหมือนคนหลงคราวอยู่สองครั้งสองครา คือตอนที่พลอยต้องอยู่ในวังโดยลำพัง

“ตั้งแต่แม่ออกจากวังไปตอนเช้าในหัวใจของพลอยก็มีแต่ความว่างเปล่า มีแต่ความรู้สึกหลงทางเหมือนอยู่ในที่ที่ไม่รู้จัก ไม่รู้ว่าจะหันหน้าไปทางทิศใดจึงจะถูก สิ่งที่พลอยต้องการที่สุด ก็คือคนที่จะหันหน้าเข้าหาและยึดถือเอาเป็นหลักได้ การที่ต้องจากกับแม่คราวนี้เป็นทุกข์อันยิ่งใหญ่ครั้งแรกที่พลอยต้องประสบในชีวิต จึงอยากให้ใครสักคนหนึ่งที่เห็นใจแล้วเอาใจใส่ทุกข์สุข” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 57)

เมื่อพลอยมาอยู่ในวังก็ต้องเผชิญเหตุการณ์การพลัดพรากจากคนรักดังตอนที่พี่เนื่องคนรักคนแรกของพลอยจากไปอยู่นครสวรรค์ หรือตอนที่พลอยต้องพลัดพรากจากลูกๆ ที่ไปเรียนต่างประเทศ ผู้ประพันธ์สร้างเหตุการณ์การพลัดพรากจากกันของตัวละครจนเกิดความโศกเศร้า ความโศกเศร้าของตัวละครที่ต้องพลัดพรากจากบุคคลอันเป็นที่รัก เป็นสิ่งสำคัญที่สร้างอารมณ์สะเทือนใจให้เกิดแก่ผู้อ่าน เมื่อพลอยเห็นข่าวของของบุคคลที่รัก ทำให้อย่นรำลึกถึงคนรัก เช่นตอนที่ลูกๆ ไปเรียนต่างประเทศ

“พลอยนึกไม่ออกว่าตนดำรงสังขารอยู่ได้อย่างไร ในระยะเวลาสิบห้าหรือยี่สิบวันต่อมา ทุกอย่างในบ้านดูจะแห้งแล้งไปสิ้น ทุกครั้งที่แลเห็นที่ที่ลูกเคยกินพลอยก็ตั้งใจหาย เห็นเตียงที่ลูกเคยนอน และเสื้อผ้าเก่าๆ ที่ลูกเคยใส่ พลอยก็ต้องนั่งร้องไห้อยู่คนเดียว” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 479)

เหตุการณ์ตอนที่พลอยต้องอยู่ห่างไกลคนรัก เมื่อพลอยเห็นข่าวของที่เกี่ยวข้องกับพี่เนื่อง ทำให้พลอยคิดถึงคนรัก ดังความที่ว่า

“คืนวันผ่านไปพลอยยังระลึกถึงพี่เนืองอยู่มิรู้ลืม ของทุกอย่างที่พบเห็นอยู่เป็นประจำนั้น ดูจะมีความหมายสะกิดใจให้คิดถึงพี่เนืองไปทุกสิ่งทุกอย่าง ของเล็กๆ น้อยๆ ใกล้ตัวซึ่งแต่ก่อนไม่มีความหมาย บัดนี้กลับกลายเป็นเครื่องเตือนใจให้คิดถึงคนรักไปสิ้น ผ้านุ่งผืนนั้น ผ้าห่มผืนนี้ **เคยนุ่งเคยห่มออกไปหาพี่เนือง** ผืนนั้นพี่เนือง**เคยชมว่าสวย** ผืนนี้พี่เนือง**เคยล้อเล่น** ทุกอย่างตั้งแต่ของเล็กไปจนถึงของใหญ่ จนในที่สุดสายลมที่พัดมาถูกตัว เม็ดฝนที่ปรอยลงมา พระอาทิตย์ พระจันทร์ ทุกอย่างกลายเป็นเครื่องหมายในหนทางแห่งชีวิต คอยเตือนให้ระลึก คอยชี้ทางให้ไปหาคนคนหนึ่งที่กำลังเป็นชีวิต คนคนนั้น คือพี่เนือง” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 229)

นอกจากนั้นผู้ประพันธ์ยังใช้ขนบของวรรณคดีนิราศมาร่วมพรรณนาความรู้สึกของตัวละครเมื่อต้องพลัดพรากจากคนที่รัก เมื่อพลอยเห็นข้าวของเครื่องใช้ของคนที่ยังรักก็ทวนนึกถึงคนที่รักว่าจะมีสภาพชีวิตความเป็นอยู่เช่นไร ประกอบกับผู้ประพันธ์ใช้คำว่า “เคย” ทุกสิ่งทุกอย่างที่จะเกิดขึ้นก็จะกลายเป็นอดีต จึงทำให้เกิดอารมณ์สะท้อนใจเป็นอย่างยิ่ง

2. กลวิธีทางวรรณศิลป์

นวนิยายเป็นการสื่อสารด้วยภาษา การรับรู้อารมณ์ ความรู้สึกของตัวละครที่ส่งผ่านมายังผู้เสพนั้นจะส่งผ่านภาษาทั้งสิ้น ด้วยความสามารถและโดดเด่นในการเรียงร้อยถ้อยคำของผู้ประพันธ์ทำให้ผู้เสพงานสามารถรับรู้ปฏิกิริยาทางอารมณ์ได้อย่างละเอียดละวาง อารมณ์สะท้อนใจที่ปรากฏในเรื่องล้วนเป็นการเลือกสรรถ้อยคำภาษาอย่างเหมาะสม ผ่านเทคนิคและลีลาการเขียนอันแยบยลของผู้ประพันธ์ ส่งผลให้เกิดอารมณ์สะท้อนใจแก่ผู้เสพงานอย่างยิ่งยวด ดังที่ สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา (2548: 14) กล่าวว่า

ตามขนบวรรณศิลป์ไทยซึ่งได้รับอิทธิพลจากขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีบาลีและสันสกฤต การเลือกสรรคำของกวีมาใช้ในการประพันธ์ นับว่ามีความสำคัญยิ่ง เพราะรูปและเสียงของคำที่นำมาใช้มีส่วนสัมพันธ์กับการสร้างความงามและอารมณ์สะท้อนใจแก่บทประพันธ์

ในนวนิยายเรื่องสี่แผ่นดิน ผู้ประพันธ์ใช้คำและความเปรียบเพื่อขยายให้เห็นภาพและแสดงอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร การศึกษาคำและความเปรียบในบทความเรื่องนี้จะไม่มุ่งเน้นศึกษาว่า ผู้ประพันธ์ใช้คำและความเปรียบชนิดใด แต่จะมุ่งเน้นศึกษาว่าคำและความเปรียบที่ผู้ประพันธ์ใช้นั้นสามารถสร้างอารมณ์สะท้อนใจได้อย่างไร

2.1 การใช้ความเปรียบเพื่อแสดงอารมณ์ความรู้สึกเศร้าและอาลัย

นวนิยายเรื่องสี่แผ่นดิน ได้บรรยายให้เห็นอารมณ์ความรู้สึกเศร้าและอาลัยของตัวละครในหลากหลายตอน ผู้ประพันธ์ใช้คำและความเปรียบเป็นสื่อแสดงอารมณ์ความรู้สึก เพื่อสร้างพลังที่จะก่ออารมณ์สะท้อนใจให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ดังนี้

2.1.1 การใช้คำบรรยายสภาพร่างกาย และกิริยาอาการต่างๆ

ในเรื่องสี่แผ่นดิน เมื่อพลอยได้รับทราบข่าวร้าย ก็แสดงอารมณ์ความรู้สึกผ่านสีหน้าท่าทาง กิริยาอาการและสภาพร่างกายของตัวละคร ดังเหตุการณ์ที่พลอยรับรู้ข่าวร้าย ว่าจะต้องจากกันไกลกับพี่เนื่อง สิ่งหนึ่งที่บ่งบอกอารมณ์ความรู้สึกของพลอย คือ ภาพที่ปรากฏบนใบหน้าของพลอย “พอรู้ว่าพี่เนื่องจะจากไปถึงนครสวรรค์ ซึ่งเป็นหัวเมืองไกลนักหนา พลอยก็แทบสิ้นสติ หน้าซีดเผือดลงทันใด” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 133)

อีกเหตุการณ์หนึ่งที่ผู้เล่าเรื่องได้บรรยายสีหน้าของพลอยไว้อย่างชัดเจน เมื่อพลอยได้รับข่าวว่า พี่เนื่องมีลูกและมีภรรยาแล้ว ความรักระหว่างพลอยกับพี่เนื่องกำลังจะกลายเป็นอดีต ดังที่บรรยายไว้ว่า

“พลอยรับกระดาศมาดูแล้วก็ใจหายวูบ ตัวเย็นชาขึ้นมาทันที เพราะพอมองปราดเดียวก็จำได้ว่าตัวหนังสือที่เขียนอยู่บนกระดานนั้น เป็นลายมือที่เนื่อง เป็นลายมือที่พลอยเฝ้ามองอยู่ทุกวันนั่นเอง ถ้าอย่างนั้นเรื่องความทุกข์ร้อนทั้งปวงของช้อยคราวนี้ก็ต้องเกี่ยวกับพี่เนื่อง พี่เนื่องเป็นอะไรไป? พลอยยังไม่กล้ามองดูกระดาศและถึงจะมองดูก็คงอ่านไม่ได้ความ เพราะความรู้สึกที่พลุ่งขึ้นมาในหัวใจนั้นทำให้มองตัวหนังสือแลดูพร่าไปหมด มือที่จับกระดาศอยู่นั้นก็เริ่มจะสั่นไปตามอารมณ์” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 210)

การบรรยายภาพที่พลอยต้องสูญเสียคนรัก เป็นภาพที่ก่อให้เกิดความสะท้อนอารมณ์ เพราะภาพต่างๆ ที่ผู้เล่าเรื่องได้บรรยาย ล้วนแสดงความทุกข์ใจ ของพลอยได้อย่างเด่นชัด

“มือของพลอยที่ถือจดหมายร่วงลงบนตัก เพราะหมดกำลังเหมือนกับมืออะไรมาทุบที่ศีรษะอย่างแรง พลอยเงยหน้าขึ้นทอดสายตามองออกไปนอกห้องโดยไม่มี ความหมาย ความรู้สึกต่างๆ หมดสิ้นไปจากตัวชั่วคราวหนึ่ง หรือ “พลอยตัวสั่นระริกเหมือนกับถูกทุบ ทุ ตา ปาก จมูก ในลำคอและปลายนิ้วมือนิ้วเท้า ร้อนเหมือนกับถูกไฟ น้ำตาร้อนๆ ทะลักออกจากเบ้าตาทั้งสองข้าง พลอยประคองตัวค่อยเข้าไปแล้วสบหน้าบ่าร้องให้กับบ่าข้างหนึ่งของซ้อย เหมือนกับหัวใจจะขาด ร้องให้อย่างที่ไม่เคยร้องให้มาแต่ก่อน” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 212)

นอกจากเหตุการณ์ตอนที่พลอยถูกหักจากพี่เนื่องแล้ว พลอยยังต้องเผชิญกับความทุกข์ใจอีกหลายครั้งหลายครา เมื่อพลอยประสบความทุกข์อย่างแสนสาหัส ภาพที่ปรากฏมักจะเป็นภาพที่ตรงกันข้ามกับความเป็นจริง รอบกายมีแต่ความหดหู่ เศร้าหมอง ไร้ชีวิตชีวา เมื่อพลอยได้รับข่าวว่าคุณเปรมเกิดอุบัติเหตุตกม้า ภาพของพลอยในตอนนั้น เหมือนคนไร้ชีวิต จิตใจ รอบกาย มีแต่ความทุกข์มารุมล้อม ดังความที่ว่า

“พลอยก็คงไม่มีปัญญาจะซักถามอะไรได้ เพราะขณะนั้นรู้สึกว้าวุ่นขึ้นมาครั้งตัว แข้งขาหมดความรู้สึก กระตึกกระเดี้ยไม่ไหวในสมองเหมือนกับมีลมพายุพัดมาอย่างแรง จะคิดสิ่งใดก็ไม่ถูก จะพูดจาว่าอะไรก็ไม่ได้ทั้งสิ้น ตามผิวหนังนั้น ประเดี้ยวร้อน ประเดี้ยวก็เย็น... แต่พลอยก็ยังนั่งอยู่ในท่าปกติ และด้วยดวงตาที่แห้ง เพราะจนบัดนี้ พลอยก็ยังไม่สามารถบังคับใจให้เป็นอย่างอื่นได้ นอกจากอย่างเดียวนั่นคือ “คุณเปรมออกไปขี่ม้า แล้วยังไม่กลับ” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 606-607)

ในการรับรู้ความทุกข์ของมนุษย์นั้นจะส่งผ่านปฏิกิริยาทางด้านร่างกายไม่ว่าจะเป็นสีหน้า อากา รท่าทาง ซึ่งเป็นสิ่งที่บ่งบอกอารมณ์ได้อย่างชัดเจนตามหลักพุทธศาสนากล่าวว่าเป็น “ทุกข์ทุกขตา ทุกข์ที่เป็นความรู้สึกทุกข์ คือ ความทุกข์กายทุกข์ใจอย่าง ที่เข้าใจกันโดยสามัญ” (พระธรรมปิฎก, 2546: 90) ในเรื่องสี่แผ่นดิน เมื่อตัวละครต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลง ได้รับข่าวร้าย หรือความสูญเสียในชีวิต ซึ่งก็คือทุกข์ สิ่งหนึ่งที่ปรากฏให้เห็นว่าตัวละครเป็นทุกข์ คือ ความแปรปรวนทางร่างกายผ่านประสาทสัมผัสต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งรวมเรียกว่ากาย ที่ส่งกระทบต่อจิตใจ เมื่อกายเป็นทุกข์แล้วก็จะส่งผลให้ใจเป็นทุกข์ตามมา เพราะความเศร้าและความทุกข์ใจของมนุษย์เกิดจากกาย และใจประกอบเข้าด้วยกัน

เหตุการณ์ตอนที่ตาอืดลูกที่รักของพลอย ต้องจากบ้านไปทำงานที่ปักซี่ได้ ทำให้พลอยเกิดความเศร้าใจยิ่งนัก ผู้เล่าเรื่องได้บรรยายความรู้สึกของพลอยไว้ว่า

“ตาอืดเดินลงเรือนไปแล้ว พลอยก็หันหน้ากลับเข้าห้องจะมองดูอะไรก็เหี่ยวแห้ง หมดอาลัยตายอยากไปสิ้น ความรู้สึกตัวว่า ถูกทอดทิ้งให้อยู่คนเดียวในโลกนั้นมีมากเพียงจะทับถมหัวใจ พลอยเดินไปนั่งที่ม้าเครื่องแป้ง เปิดลิ้นชักเบาๆ หยิบเอากรงนกที่มีนกตัวเล็กๆ ร้องได้ด้วยไขลาน ที่เสด็จประพาสไว้หลายสิบปีมาแล้วขึ้นมา พินิจดู ของเล่นของคนโบราณ แต่มีความหมายเป็นสัญลักษณ์ให้พลอย ได้นึกถึงความหลังที่ล่วงพ้นไปแล้วไกล พลอยไขลานที่กรงนกแล้ว กัดตสปริงเปิดให้กร้องเพลง เสียงร้องดังเหมือนเสียงคนร้องให้ พลอยวางกรงนกนั้นลง แล้วก็ก้มหน้าฟุ่อยู่กับม้าเครื่องแป้งนั้นนาน...” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 802)

ผู้ประพันธ์บรรยายลักษณะทางกายภาพให้รู้ว่ตัวละครมีปฏิกิริยาทางร่างกายอย่างไร เมื่อได้รับทราบข่าวร้าย หรือการพลัดพราก สูญเสีย สิ่งหนึ่งที่ปรากฏเห็นได้อย่างเด่นชัดคือ ความแปรปรวน และเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกาย ที่ส่งผลกระทบต่อจิตใจ จนทำให้ตัวละครประหนึ่งว่าจะไร้ความรู้สึก แต่มีไ้เช่นนั้น ไม่ กลับกลายเป็นว่เป็นความทุกข์ใจ ความเศร้ใจนั้นอย่างใหญ่หลวงยิ่งหนักยาก

ที่ตัวละครจะทำใจยอมรับได้ เมื่อเหลียวมองไปทางใดก็มีแต่ความอ้างว้าง วังเวง เดียวดาย เหมือนกับว่าต้องเผชิญกับความทุกข์ใจนั้นอย่างเดียวยาว ปฏิกริยาทางด้านร่างกายเหล่านี้จึงเป็นเครื่องยืนยันความทุกข์ใจของตัวละครได้อย่างเด่นชัด เมื่อเราเห็นตัวละครต้องทุกข์ทรมานสิจึงส่งผลให้เกิดอารมณ์สะท้อนใจได้อย่างยิ่งยวด หรืออาจกล่าวได้ว่า ความแปรปรวนทางด้านร่างกายเหล่านี้ก็เปรียบเสมือนคลื่น พายุ และมรสุมชีวิตของตัวละครที่ต้องเผชิญตรวจพบเท่าที่ยังมีลมหายใจ

2.1.2 การใช้คำแสดงรสและเสียง

เมื่อมนุษย์เกิดความเศร้าใจ รสสัมผัสจะเปลี่ยนแปลงโดยทันที จาก “ข้าวที่เปิบเข้าปากนั้นหมดรส เคี้ยวเหมือนแป้ง” ข้าวซึ่งประกอบด้วยแป้ง และน้ำตาลที่มีรสหวาน แต่กลับกลายเป็นว่าพลอยได้รับเพียงรสของแป้งอย่างเดียว “พลอยได้ยินแม่พูดเรื่องจะออกไปหลายหนก็ยังเป็นทุกข์หนักขึ้น จะพูดกับแม่ในตอนนั้นก็เกรงใจเพราะอยู่ต่อหน้าคุณสาย พลอยได้แต่นั่งก้มหน้าน้ำกลบลูกตา **ข้าวที่เปิบเข้าปากนั้นหมดรส เคี้ยวเหมือนแป้ง กลืนผิดคอ ในที่สุดก็ต้องอ้วก**” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 47)

เมื่อมนุษย์เกิดความเศร้าใจจะมีเสียงต่างๆ มาช่วยเพิ่มความรู้สึกยิ่งขึ้น ดังเช่นตอนที่พลอยจัดงานศพให้เจ้าคุณพ่อ เสียงปี่ เสียงกลอง ที่ประโคมในงานศพนั้นเปรียบเสมือนเสียงร้องไห้ในใจของพลอย ยิ่งเสียงนั้นสอดประสานกับบรรยากาศในช่วงเวลานั้น ก็ยิ่งเร้าอารมณ์ให้พลอยมีความทุกข์ใจมากยิ่งขึ้น

“เสียงปี่ที่ประโคมศพนั้น ดังเจ็ยแจ้วเหมือนเสียงคนร้องให้ คร่ำครวญถึงคนที่ตายไปแล้ว และเสียงกลองประโคมนั้นดังหนักๆ เป็นจังหวะเหมือนกับมีใครมาทูปอกด้วยความโศกสลด พลอยรู้สึก เย็นวาบจากต้นคอลงไปตามสันหลัง ความจริงผุดขึ้นมาจากในใจทันทีว่า เจ้าคุณพ่อจากไปแล้ว โดยไม่มีวันจะกลับมาพบกันอีก โศกศพที่ตั้งอยู่ตรงหน้าเป็นประจักษ์พยานในความจริงข้อนี้ และเสียงปี่กลองที่ดังก้องอยู่นั้น ดูเหมือนจะย้ำเอาความจริงนี้ให้เข้ลึกเข้าไปใน หัวใจของพลอยด้วยทุกจังหวะของกลอง พลอยหมอบตัวสั่นระริก ขบหน้าอยู่ด้วยความอาลัย น้ำตาหลังไหลออกมา พร้อมกับอาการสะอื้นของคนที่ไม่รู้ตัวว่าเป็นลูกกำพร้า” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 395)

การใช้รส และเสียงสัมผัสเป็นสิ่งเร้าที่แสดงให้เห็นอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครได้อย่างชัดเจน นอกจากนั้นยังช่วยสร้างพลังอันเข้มข้นที่จะก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจตามมา

2.1.3 การใช้สภาพธรรมชาติเป็นสื่อเปรียบเทียบ

ช่วงเวลาที่ตัวละครต้องเผชิญกับปัญหา หรือความทุกข์ใจนั้น ผู้เล่าเรื่องมักจะบรรยายความรู้สึกของตัวละครว่ามีปฏิกิริยาที่ตรงกันข้ามกับสภาพความเป็นจริง ดังเช่นตอนที่แม่พลอยรู้ว่าจะต้องอยู่ในวังตามลำพัง ทั้งๆ ที่ช่วงเวลานั้นแสงแดดจ้า แต่พลอยกลับรู้สึกว่ามีดมืด หรือเป็นช่วงเวลาที่พลอยรู้สึกหิวข้าว ทั้งๆ ที่อิ่มท้อง เมื่อมนุษย์มีความเศร้า มักจะเป็นช่วงเวลาที่มนุษย์ต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงจากแสงสว่างมาสู่ความมืด ดังที่กล่าวไว้ว่า

“วันที่พลอยเฝ้าคอยอยู่ด้วยความประหวั่นพรั่นพรึงก็มาถึงเช้าวันหนึ่ง แม่บอกอย่างกะทันหันว่า แม่จะออกไปจากวัง และได้ทูลลาเสด็จไว้ตั้งแต่เมื่อตอนกลางคืนระหว่างที่พลอยหลับ ขณะที่แม่บอกนั้น พลอยเพิ่งอิ่มข้าวและเวลานั้นก็เป็นตอนเช้าแดดออกจ้า แต่พอพลอยได้ยินแม่พูดออกมาดังนั้น **ความรู้สึกที่เกิดเหมือนกับหิวข้าวขึ้นมาใหม่และหิวอย่างมากจนมือเย็นเท้าเย็นและเหงื่อแตกท่วมตัวทั้งที่รู้สึกหนาว แสงสว่างของแดดในยามเช้าดูเหมือนจะถูกอะไรบดบังจนมืดครึ้มไปทั่ว** พลอยไม่สามารถลุกขึ้นจากที่นั่งหรือขยับเขยื้อนกายได้ ได้แต่นั่งนิ่งๆ ปล่อยน้ำตาไหลออกมาไม่ขาดสาย แม้แต่จะส่งเสียงสะอึกสะอื้น พลอยก็รู้สึกว่ามีกำลังพอ” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 53)

ผู้ประพันธ์เปรียบเทียบเหตุการณ์ที่พลอยต้องสูญเสียพี่เลี้ยงว่า “ซ้อยพูดเรื่องแพรวใหม่ไปโดยซ้อย มีได้นึกถึงความหลัง ซึ่งความจริงซ้อยลืมเสียแล้ว พลอยเมินหน้าไปเสียอีกทางหนึ่งเพื่อซ่อนน้ำตาที่บังคับไม่ได้ **หัวใจนั้นเต้นระริก ระริวเหมือนกับผีเสื้อที่หมดแรงกระพือปีกอยู่กับพื้นดิน**” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 229) เป็นภาพที่เศร้าใจยิ่งนัก เพราะปกติผีเสื้อจะบินล่องลอยอยู่บนท้องฟ้าอย่างสวยงาม สงดงาม เมื่อผีเสื้อที่ตกลงสู่พื้นก็เปรียบเสมือนเป็นผีเสื้อใกล้ตาย เปรียบได้กับความรู้สึกของพลอยที่ทุกข์ระทมใจอย่างหนัก

ก่อนที่จะมีเหตุการณ์เศร้าใจ มักจะมีธรรมชาติเป็นฉากบอกเหตุ ซึ่งสัมพันธ์กับความเชื่อและวัฒนธรรมของคนไทย ว่าเมื่อธรรมชาติแปรปรวน มักจะส่งผลให้เกิดการพลัดพรากหรือสูญเสียตามมา เช่น ก่อนที่จะพลัดแผ่นดิน ในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็มีฉากบอกว่า ดาวตก “ดาวหางขึ้นนี้ จันเคยได้ยินผู้ใหญ่ ท่านว่าไม่ดี จันเกิดมาก็เพิ่งเคยเห็นครั้งนี้ จันนึกว่าดาวหางมันก็เป็นดาวดวงเล็กๆ เหมือนดาวดวงอื่นๆ ไม่รู้เลยว่าจริงจะใหญ่โตถึงเพียงนี้” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 403)

นอกจากนั้นเหตุการณ์ตอนพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 สวรรคต ผู้เล่าเรื่องบรรยายอารมณ์ความรู้สึกของประชาชน โดยให้ธรรมชาติมีส่วนร่วม อารมณ์ความรู้สึกเหล่านั้น ยิ่งทำให้เกิดความสะท้อนอารมณ์มากยิ่งขึ้น จากภาพธรรมชาติที่ปกติกลับกลายเป็นภาพที่ธรรมชาติแปรปรวน เหมือนกับที่พระเจ้าอยู่หัวสวรรคตดังภาพที่ว่า

“ผู้คนที่มาคอยถวายบังคมก็มากขึ้นทุกที **อากาศที่ครึ้มอยู่ตลอด** วันนั้น กลายเป็นเมฆฝนขนาดหนัก บดบังท้องฟ้ามืดมืดไปทั่ว **ราวกับเวลากลางคืนที่มืดสนิท** พลอยมองไปข้างหน้าตามขอบฟ้า เห็นฟ้าแลบไกลๆ เป็นระยะๆ และเสียงฟ้าร้องดังครืนอยู่ไกลๆ แต่ดินฟ้าอากาศที่แสดงอาการว่าฝนจะตกนั้น มิได้ทำให้ผู้คนที่มาคอยถวายบังคมพระบรมศพนั้นห่อถอยไปได้เลย เวลายิ่งล่วงไป ความมืดก็ยิ่งทวีขึ้น” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 410)

เมื่อได้รับข่าวว่าพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 สวรรคต ในวันนั้น ธรรมชาติก็แปรปรวนไปหมดสิ้น

“วันนั้น **อากาศมืดครึ้มไปทั่ว ไม่มีแสงแดด** ทำให้แดดครึ้ม เยือกเย็น ลมเหนือที่เริ่มจะพัดในเดือนตุลาคมหยุดนิ่ง ในวันนั้น แม้แต่ใบไม้สักใบก็ไม่มีการดิ๊ก เสียงนกเล็กๆ ที่เคยร้องอยู่ตาม พุ่มไม้ก็เงียบหายไป ธรรมชาติทั่วทั้งกรุงเทพฯ ดูเหมือนจะแสดง **ความโศกสลดในความวิปโยคอันยิ่งใหญ่** (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 407)

ส่วนเหตุการณ์สวรรคตของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8 ผู้เขียนได้พรรณนาธรรมชาติไว้ว่า “ท้องฟ้าก็ดูจะมีดครึ้มลง และทุกอย่างก็มีดครึ้มไปตาม

เสียงลมพัดเสียงนกร้อง และเสียงน้ำไหลหน้าบ้าน ฟังดูเหมือนเสียงคนร้องให้...”
(คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 962)

ในช่วงเวลาที่พระมหากษัตริย์สวรรคต ผู้ประพันธ์บรรยายโดยให้ภาพธรรมชาติร่วมอาลัยในการสวรรคตของพระมหากษัตริย์หรือการพรากจากของคนดี เหมือนตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ธรรมชาติทั้งแผ่นดินก็แสดงอเทวนาการ สภาพดิน ฟ้า อากาศ แปรปรวน ดังว่า

“ในสมัยนั้นอันว่า สากลบุปผชาติทั้งหลาย ก็ขยายแถมกลับเกสร เบ่งบาน ตั้งแต่ลำต้นตราบเท่าถึงยอดแลตลอดกาลวัน วิกสิตบุปผา เป็นอากาลผกา ปรากฏกุสุมเสาวคนรสกัปวัตนาการหล่นลงเรียรายทั่ว พระพุทธสรริกายาบูชาพระสัพพัญญู หม่อมมรณังภูบินมาเชยซาบอาบ รสเกษรมาลา บันลือศัพท์สำนวนปานประหนึ่งว่า สำเนียงยมกาสาล พฤษกษาปริเทวนาการ แลบุปผชาติแห่งนางรังหล่นลงเป็นนิรันดร์ ก็เปรียบปานประดุจจุลลนไหหลิลลปโสภิตัมผัสกับพระฉัพพิพรพรรณ รังสีโสภณโอภาส เพียงจะครอบงำเสียซึ่งพรรณประภาแห่งภานูมาศ ให้เสื่อมแสงเศร้า มีครวนาปานจะนั้น ฝ่ายพระสุริยาก็ส่ายนัยบอแสง อัสตงค์ เหมือนดูจบมีอาจอดกลั้นซึ่งความโศก อันจะวิโยคพลัดพราก จากพระบรมโลกนาถ ฝ่ายพระรัชนีกรก็ลินสาศเลื่อนลอยขึ้นมาเปื่อง บูรพทิศาด ดูดับเสียซึ่งดวงหทัยแห่งเทพยดานุชยนิกนชน อันอาดูร ด้วยความโศก ซึ่งจะวิโยคจากพระภควันตมณี ให้ระงับด้วยหยาดรัศมี อันเย็นยิ่งอย่างอมฤตธารา” (สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, 2537: 412-413)

ผู้ประพันธ์พรรณนาภาพธรรมชาติที่โศกสลด วิปโยคร่วมกับ เหตุการณ์สวรรคตของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 และพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8 การพรรณนาภาพการสูญเสียบุคคลอันยิ่งใหญ่เฉกเช่นเดียวกับเหตุการณ์การเสด็จดับขันธปรินิพพานขององค์สัมมาสัมพุทธโดยใช้ภาพธรรมชาติร่วมอาลัยในการจากไปของคนดี ทำให้เกิดความโศกเศร้า สะเทือนใจยิ่งนัก การใช้ภาพธรรมชาติร่วมอาลัยการพรากจากของคนดีเป็นขนบทางวรรณศิลป์อย่างหนึ่ง ที่ก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจที่ต้องสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รักยิ่งไป

2.1.4 การใช้สิ่งของและสถานที่เป็นสื่อเปรียบเทียบ

ผู้ประพันธ์ให้สิ่งไม่มีชีวิต เป็นสิ่งมีชีวิต เพื่อให้มีอารมณ์สอดรับร่วมกัน เมื่อพลอยต้องพลัดพรากจากวังเพื่อไปแต่งงาน พลอยจึงเกิดความอาลัยรักและผูกพันกับผู้คนและสถานที่ที่อยู่มาหลายปี เมื่อพลอยต้องจากวังที่เปรียบเสมือนเป็นเพื่อนสนิทคุ้นเคยกันอย่างดี หรือต้องพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นส่วนหนึ่งของชีวิต มีอาจทำให้พลอยระบับความเศร้านี้ได้ พลอยจำใจที่ต้องจากสถานที่ที่ผูกพัน เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตพลอย อากาที่พลอยต้อง “กัดฟันก้าวเท้าเดินต่อไป” เป็นสิ่งที่พลอยต้องตัดใจ และทำใจลำบากที่จะต้องทำ แต่พลอยก็มีอาจจะหลีกเลี่ยงได้

“พลอยค่อยๆ ย่องออกจากห้อง เดินผ่านเตียงบันไดอย่างช้าๆ เพราะมันเป็นครั้งสุดท้ายที่พลอยจะลงจากเรือนที่อยู่มาตั้งแต่เกิด ฝาเรือนทุกฝา จะมีตำหนิมือรอยอย่างไรที่พลอยรู้จักดี ตำหนิและรอยต่างๆ เหล่านี้ก็ดูเหมือนจะเด่นออกมาให้เห็นได้ชัดในคราวนี้ ร่องกระดานทุกร่อง ที่พลอยเคยนั่งทับนอนทับและแอบทิ้งของลงไปข้างล่าง ดูเหมือนจะเรียกร้องให้พลอยหยุดล้าลา จนถึงขั้นบันไดแต่ละขั้นที่เคยถนัดขึ้นลง และราวบันไดที่เคยโหนเล่นกับคุณเชยเป็นประจำ ดูเหมือนจะโตกว่าเก่า เด่นกว่าเก่า เพิ่มความสำคัญขึ้นในคราวที่จะจากกันไปวันนี้... พลอยเดินข้ามลานบ้านช้าๆ เหลียวดูรอบๆ ตัว เหมือนกับจะสังเกตุสถานที่และสิ่งแวดล้อมที่เห็นกันมาทุกวัน ต้นปืตต้นใหญ่ที่ได้อาศัยร่วมเล่นหุงข้าวหุงแกงกับคุณเชย และเคยช่วยกันเก็บดอกไปให้แม่ผสมกับยาเส้นมวนบุหรี่ให้เจ้าคุณพ่อ พลอยนึกขึ้นได้ว่า แม่ไปเสียแล้วใครจะเป็นคนมวนบุหรี่เพราะแม่เคยทำอยู่คนเดียว และเป็นการใหญ่เต็มที... พลอยเดินผ่านต้นเขี้ยวกระแตซึ่งแม่เคยเก็บไปร้อยมาลัยใส่जूให้ผ่านต้นกรรณิการ์ซึ่งแม่สั่งให้มาเก็บดอกที่ร่วงไปให้แม่ทุกเช้า เพราะแม่จะได้ตัดเอาก้านตากแดดไว้ย้อมผ้าแถบ ผ่านต้นชะลูดซึ่งส่งกลิ่นไกล แต่หาดอกไม้ใครพบ ทุกอย่างล้วนแต่เรียกพลอยให้หยุด ให้เหลียวมอง (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 8-9)

พลอยมีความรัก ความผูกพันกับสถานที่เป็นอย่างยิ่ง เมื่อพลอยต้องพลัดพรากจากบ้าน วัง และสูญเสียบ้าน (บ้านคุณเปรม) นับว่าเป็นการสูญเสียชีวิตชีวิตหนึ่งลงไป เมื่อผู้ประพันธ์กล่าวถึงสถานที่ที่มีความหมายและความสำคัญในชีวิตของพลอย ผู้ประพันธ์กำหนดให้สถานที่นั้นเปรียบเสมือนชีวิต ชีวิต ที่ต้องเจ็บป่วย และล้มหายตายจากกันกัน ดังเช่นที่กล่าวว่า “ตึกนั้นเหมือนกับซากศพของคนที่พลอยรู้จัก และเคยรักมานานตายโดยปราศจากสิ่งปกคลุม” “บัดนี้กลายเป็นซากศพ” “ตึกนั้นสิ้นชีวิตโดยกะทันหัน” การที่ผู้ประพันธ์ให้ตึก และบ้านเป็นสิ่งที่ชีวิต เพื่อย้ำว่าบ้านและสถานที่นั้นเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตของพลอย ยากที่จะแบ่งแยกได้ออก นอกจากนั้นการที่เห็นบ้านเหมือนซากศพของศพคนรักที่มานอนตายโดยปราศจากสิ่งปกคลุม นับว่าเป็นอารมณ์สะเทือนใจอย่างยิ่ง เพราะการที่คนรักต้องมาตายลงต่อหน้าก็มีความทุกข์แล้ว เมื่อผู้ประพันธ์วาดภาพว่าคนรักนั้นต้องมานอนตายโดยปราศจากสิ่งปกคลุม ซึ่งเป็นภาพที่ไม่น่าดู และไม่น่าจะเกิดขึ้น นับว่าเป็นการทวิความทุกข์อย่างยิ่ง

2.2 การใช้ความเปรียบเพื่อแสดงความรู้สึกทุกข์

ความรู้สึกทุกข์ปรากฏให้เห็นในนวนิยายเรื่องสี่แผ่นดินอย่างเด่นชัด ผู้ประพันธ์ใช้ความเปรียบเพื่อแสดงให้ผู้อ่านเข้าใจ และรับมือกับความทุกข์ที่เกิดขึ้นกับตัวละคร โดยแบ่งเป็นประเด็นต่างๆ ดังนี้

2.2.1 การคลายทุกข์

ตามความเชื่อทางพุทธศาสนาความทุกข์เกิดกับมนุษย์ทุกผู้ทุกนาม ทุกชนชั้น ไม่ว่าจะยากดีมีจนหรือร่ำรวยมหาศาล มีอาจเหลือยิ่งความทุกข์เหล่านี้ได้ ความทุกข์สามารถเกิดกับทุกคนไม่เลือกวัน เวลา สถานที่ หรือชั้นวรรณะดังในเรื่องสี่แผ่นดิน ที่กล่าวว่าพระมหากษัตริย์ผู้เป็นเจ้าของชีวิต ยังต้องเผชิญกับความทุกข์เช่นมนุษย์สามัญชนทั่วไป “ข่าวพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปไกล ทำให้พลอยเห็นความสำคัญที่ตนต้องอยู่ห่างจากคนรักน้อยลงไปกว่าเดิม เพราะขนาดเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน ท่านยังพลัดพรากจากกันได้เป็นครั้งคราว สามีหาอะไรกับคนขนาดพลอยและพี่เนืองจะจากกันไม่ได้” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 154) จากความคิดดังกล่าวช่วยทำให้พลอยคลายทุกข์ลงไปได้มาก

2.2.2 การเข้าใจทุกข์

ในนวนิยายเรื่องสี่แผ่นดิน มีเหตุการณ์หลายตอนที่ทำให้พลอยเข้าใจความทุกข์ได้ดียิ่งขึ้น ว่าไม่มีใครสามารถหลีกเลี่ยงความทุกข์ได้พ้น ไม่ว่าจะชนชั้นเจ้านาย หรือคนธรรมดาอย่างพลอย “แม้จตุรราชนั้นมีได้ยกเว้นให้แก่ใคร วงล้อแห่งชีวิตคือ ความเกิดแก่เจ็บตาย และการพลัดพรากสูญเสียของรักนั้น กว้างขวางนัก ไม่มีผู้ใดหลีกเลี่ยงได้ จะเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเต็มไปด้วยพระราชอิสริยยศและพระราชอำนาจหรือยากเข็ญใจก็ตาม” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 366)

การที่ผู้เล่าเรื่องได้บรรยายความทุกข์ของผู้อื่น ช่วยทำให้พลอยได้คลายความทุกข์และเข้าใจความทุกข์ อีกทั้งทำให้พลอยคลายความทุกข์ใจที่ต้องสูญเสียคนรักไปได้

“พลอยเพิ่งได้เห็นครั้งนี้เป็นครั้งแรก ที่พระเจ้าอยู่หัวของตนทรง พระกันแสง ความทุกข์ระทมที่เคยได้รับมาแล้ว และแนใจว่าจะต้องได้รับต่อไปนั้น दुหมตความสำคัญลงไปทันทีทันใด นับประสาอะไรแต่คน ขนาดพลอย ซึ่งเป็นแต่เพียงผู้ไม่มีความสำคัญอย่างใดจะต้อง เสรีโสไถ่ จะต้องประสบความทุกข์เป็นครั้งคราวด้วยต้องเสีย ของรัก หรือพลัดพรากจากคนที่รัก แม้แต่พระเจ้าอยู่หัว เจ้าชีวิต ของคนทั้งเมืองและสำหรับพลอย ก็เป็นหลักของโลกมนุษย์นี้ พระองค์ก็ยังต้องประสบความวิปโยคเช่นกัน หากทรงหลีกเลี่ยงจากการพลัดพรากคนที่รักหรือของที่รักนั้นได้ไม่ พลอยหมอบก้มหน้าอยู่นาน จนแนใจว่าน้ำตาแห้งแล้ว จึงเงยหน้าขึ้นพอดีได้เวลาเสด็จฯ กลับ (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 360-361)

ในขณะที่เรามีความทุกข์ เรามักจะคิดว่าปัญหาที่ต้องเผชิญนั้น หนักหนาสาหัสและใหญ่หลวงยิ่งนัก เมื่อเรากลับมาทบทวนให้ดีจะรู้ว่าความทุกข์ มิได้เกิดกับเราผู้เดียว ทุกคนเผชิญหน้ากับความทุกข์มาด้วยกันทั้งสิ้น มากบ้างน้อย บ้าง แตกต่างกันไป เมื่อเข้าใจในสัจธรรมข้อนี้จะทำให้ตัวละคร เข้าใจชีวิตมากยิ่งขึ้น เพราะเมื่อเราทุกข์ วิธีที่จะหลีกเลี่ยงความทุกข์ในใจนั้น เราควรมองดูคนอื่น ที่ล้วนเผชิญกับความทุกข์มาแล้วทั้งสิ้น ดังที่ผู้เขียนกล่าวว่า

“ความหลังของคุณสายที่เพิ่งมาเปิดเผยขึ้นนั้น ถึงแม้ว่าทั้งคุณสาย และซ้อยจะเห็นว่าเป็นเรื่องขบขันก็ตาม ความรู้ที่ได้รับนั้นทำให้พลอย อบอุ่นใจขึ้นมาก เพราะในโลกนี้ มีคนอื่นที่เคยได้รับความทุกข์ ความโศกเศร้าเพราะพลาดหวังมาแล้วเหมือนกัน มีใจว่าพลอยเพิ่ง มาได้รับทุกข์นั้นแต่คนเดียว” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 253)

เมื่อพลอยต้องเผชิญกับความทุกข์เมื่อได้ทราบข่าวว่าตาอันติดคุก ในช่วงแรกพลอยทุกข์ใจ จนมีอาจะทำได้ใจยอมรับได้ พลอยคิดว่าทุกข์ครั้งนี้ใหญ่ หลวงมากสำหรับชีวิตของพลอย เมื่อพลอยได้มองดูความทุกข์ของคนอื่น แล้ว มาเปรียบเทียบกับความทุกข์ของตน ความทุกข์ที่พลอยประสบอยู่กลายเป็นเรื่อง ธรรมดาของชีวิตที่มนุษย์ต้องเผชิญ มนุษย์ทุกผู้ทุกนามต้องเผชิญกับความทุกข์มา ด้วยกันทั้งนั้น ดังความที่ว่า

“พลอยต้องเบือนหน้ากลับมาทันทีด้วยความสังเวชสลดใจ และ ขณะเดียวกันก็รู้สึกว่าคุณสายของตนนั้นมิได้มีอยู่แต่ตัวคนเดียว มีคนอื่นมากมายหลายร้อยหลายพันที่ร่วมทุกข์อันใหญ่หลวงนี้ และในคนจำนวนนั้นก็ยังมีคนอีกมากมายที่อยู่ในฐานะลำบาก กว่าพลอย หรือยังอยู่ในวัยที่ไม่สามารถอดทนต่อความทุกข์ได้เท่า พลอย หัวใจของพลอยซึ่งจดจ่ออยู่ที่ตาอันที่ความทุกข์ของตนเองนั้น เริ่มคลี่คลายแผ่วางออกไปถึงคนจำนวนมากที่เรียงรายอยู่ในขณะนั้น ความเมตตาและความเห็นใจคนอื่นที่ร่วมทุกข์ช่วยให้พลอยดำรง ความรู้สึกของตนไว้ได้ในระดับอันควรที่ไม่แสดงความทุกข์โศกเศร้า ออกมาต่อหน้าตาอัน” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 704)

จากเหตุการณ์ดังกล่าวทำให้พลอยเข้าใจความทุกข์มากยิ่งขึ้น มิใช่ พลอยเท่านั้นที่ทุกข์แต่เพียงผู้เดียว ยังมีคนอื่น ๆ ที่ทุกข์ยิ่งกว่าพลอย

2.2.3 ความทุกข์และความสุขเป็นของคู่กัน

ในความธรรมดาสามัญของโลก สิ่งของทุกอย่างต้องเกิดคู่กันเสมอ เมื่อมีผู้ชาก็ต้องมีผู้หญิง เมื่อมีความรักก็ต้องมีความทุกข์ เชกเช่นเดียวกับความสุข ก็ต้องมีทุกข์เข้ามาเจือปน ดังนั้นมนุษย์จึงต้องมีสติ และดำรงชีวิตอย่าง

ไม่ประมาณ เพราะความเศร้า ความทุกข์อาจมาเยือนโดยที่เราไม่ทันได้ตั้งตัว ดังที่กล่าวไว้ว่า “แต่ถึงความสุขสบายจะมีอยู่มากมายเพียงไรก็ตาม **ความทุกข์ก็ต้องเหี่ยวแอบแฝงอยู่บ้างเป็นธรรมดา**”

นอกจากนั้นช่วงเวลาที่เกิดความทุกข์ใจนั้น อาจเป็นเวลาที่เรารู้สึกเตรียมใจไว้บ้างแล้ว หรืออาจเป็นช่วงเวลาที่กะทันหันเวลา เราไม่สามารถกำหนดหรือล่วงรู้ได้เลย เหมือนที่การพลัดแผ่นดินแต่ละครั้ง มักจะเป็นการพลัดแผ่นดินที่กะทันหัน ยากที่อาณาประชาราษฎร์จะเตรียมใจเผชิญกับความทุกข์นั้นได้ทัน หรือในช่วงชีวิตของพลอยต้องเผชิญกับการสูญเสียอย่างกะทันหันหลายครั้งหลายครา ไม่ว่าจะเป็นการสูญเสียคุณเปรมจากอุบัติเหตุตกม้า ซึ่งเป็นการสูญเสียอย่างกะทันหันหรือการสูญเสียตาออดลูกชายหัวแก้วหัวแหวนที่ได้เตรียมใจหรือมีลางบอกเหตุไว้ล่วงหน้า เมื่อถึงเวลาอันเหมาะสมความสูญเสียเหล่านั้นมักจะเรียงรายมาปรากฏต่อหน้า ยากที่เราจะกำหนดใครรู้ได้ การสูญเสียอย่างกะทันหันเหล่านี้ นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงชีวิตของตัวละคร จึงนับว่าเป็นความทุกข์ใจที่ก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจเป็นอย่างยิ่ง

2.3.4 ความสุขสั้น ความทุกข์ยาว

นอกจากนั้นเรายังได้เห็นสังขรณ์ข้อหนึ่งที่ว่า ช่วงเวลาแห่งความสุขมักสั้น แต่ช่วงแห่งความทุกข์นั้นยาวนาน ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้ว ไม่ว่าจะความสุขหรือความทุกข์ก็มีระยะเวลาที่เท่ากัน แต่สิ่งที่ต่างกันนั่นคือ ความยากที่จะทำให้ยอมรับกับความทุกข์เหล่านั้นได้ ดังที่กล่าวไว้ว่า “เมื่อมีความสุข ความเศร้าเวลาจะยาวนาน ที่เนื่องจากไปอยู่นครสวรรค์ได้หลายเดือนแล้ว **เวลาเดือนหนึ่งสำหรับพลอยดูเหมือนจะนานเท่ากับปี**” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 153) หรือ “ตั้งแต่รู้ว่าเจ้าคุณพ่อล้มเจ็บ **พลอยก็เร่งวันเร่งคืน** อยากจะคลอदनุตรเสียเร็ว...พลอยคอยการคลอदनุตรของตนอยู่ รู้สึกว่าเวลาช่างผ่านไปได้โดยยากกว่าจะหมดไปแต่ละวันก็เห็นว่านานหนักหนา **สภาพที่มีครรภ์อยู่นั้นพลอยรู้สึกเหมือนว่ามีมาหลายปี** จนบางครั้งรู้สึกกลุ่มใจอยากที่จะให้พ้นๆ ไปเสียโดยเร็ว” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 381)

อีกเหตุการณ์หนึ่งที่ทำให้พลอยรู้สึกว่าความทุกข์ช่วงเป็นช่วงเวลาที่ยาวนาน เมื่อลูกๆ ของพลอยเดินทางไปศึกษาต่างประเทศ ช่วงเวลานั้นพลอยมีแต่ความเจ็บเหงา เศร้าสร้อย วันเวลาช่างผ่านไปอย่างเชื่องช้า “ตั้งแต่ลูกไปนอก

พลอยก็ได้แต่นั่งนับวันนับคืนคอยให้ลูกกลับ ในตอนแรกนั้นรู้สึกว่ **เวลาช่าง
ล่วงไปช้าเสียนี้กระไร** จะทำให้คุ้นเคยกับการที่ต้องจากลูกนั้นก็ทำได้ยาก” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 549) หรือ “แต่ก็เป็นธรรมดาที่ระยะเวลานั้นประกอบไปด้วยความสุขนั้นจะต้องผ่านพ้นไปโดยรวดเร็ว **ผิดกับความทุกข์ ซึ่งจะผ่านไป
อย่างช้าๆ** ตาอืดมามากอยู่บ้านได้ร่วมสองเดือน ก็เริ่มตระเตรียมตัวที่จะกลับไป
ปักชีพได้” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 868)

ดังนั้นการใช้ความเปรียบแสดงความรู้สึกทุกข์ เป็นกลวิธีที่ผู้ประพันธ์นำมาใช้เพื่อช่วยสร้างอารมณ์สะท้อนใจ และทำให้ตัวละครเข้าใจสัจธรรมแห่งชีวิตมากขึ้น เพราะทุกอย่างไม่มีอะไรเที่ยงแท้แน่นอน ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า พระมหากษัตริย์ผู้มีอำนาจล้นฟ้ายังไม่สามารถหลีกเลี่ยงความตายไปได้พ้น เพราะชีวิตของมนุษย์ไม่เที่ยง อีกทั้งมนุษย์ทุกคน ไม่ว่าจะเป็นคนธรรมดาสามัญหรือเจ้านายผู้สูงศักดิ์ไม่สามารถหลุดพ้นจากความทุกข์ได้

บทสรุป

จากการวิเคราะห์กลวิธีการสร้างอารมณ์สะท้อนใจในนวนิยายเรื่องสี่แผ่นดิน พบว่า ในนวนิยายเรื่องสี่แผ่นดินผู้แต่งใช้กลวิธีการสร้างอารมณ์สะท้อนใจ 2 ประการคือ กลวิธีการเล่าเรื่อง ซึ่งแบ่งเป็น การสร้างความขัดแย้ง และการสร้างเหตุการณ์การพลัดพราก นอกจากกลวิธีการเล่าเรื่องที่น่าไปสู่การสร้างอารมณ์สะท้อนใจแล้ว ในนวนิยายเรื่องสี่แผ่นดิน ผู้ประพันธ์ยังใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์เป็นกลวิธีสำคัญในการสร้างอารมณ์สะท้อนใจ กล่าวคือ ผู้ประพันธ์ใช้ความเปรียบต่างๆ เพื่อแสดงอารมณ์ความรู้สึกเศร้าและอาลัย และการใช้ความเปรียบเพื่อแสดงความรู้สึกทุกข์

ในนวนิยายเรื่องสี่แผ่นดิน ผู้ประพันธ์บรรยายอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครในขณะที่เผชิญกับความเศร้าและอาลัยไว้อย่างงดงาม การบรรยายอารมณ์ความรู้สึกต่างๆ เป็นส่วนช่วยในการสร้างอารมณ์สะท้อนใจได้อย่างดีเยี่ยม ไม่ว่าจะเป็นการบรรยายความทุกข์กาย ทุกข์ใจภายในจิตใจของตัวละครที่แสดงออกผ่านปฏิกิริยาทางร่างกาย สีหน้า อากักร ทำทาง ที่ล้วนแสดงว่าตัวละครเกิดความทุกข์ เศร้าใจ นอกจากนั้นผู้ประพันธ์ยังใช้สภาพธรรมชาติ สิ่งของ และสถานที่เป็นสื่อเปรียบเทียบ

นอกจากนั้นในนวนิยายเรื่องสี่แผ่นดินผู้ประพันธ์ได้แสดงความรู้สึกรู้สึกทุกอย่างได้อย่างลงตัว เนื่องจากเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นในเรื่องช่วยสนับสนุนความคิดเรื่อง ความไม่เที่ยงแท้แห่งชีวิต พระมหากษัตริย์ผู้มีอำนาจล้นฟ้า ยังต้องมีการพลัดเปลี่ยนแผ่นดินไปตามกาลเวลา หรือสถานวัตถุสิ่งของที่เป็นถาวรวัตถุต่างๆ ล้วนต้องสูญสลายไปตามกาลเวลาเช่นกัน มนุษย์ทุกคนไม่เลือกชั้นวรรณะว่าเป็นไพร่ คนสามัญธรรมดา หรือเจ้าฟ้า เจ้าแผ่นดิน ล้วนต้องเผชิญกับความทุกข์ทั้งสิ้น จากความทุกข์ที่ปรากฏในนวนิยายเรื่องสี่แผ่นดิน ทำให้ตัวละครเอกอย่างแม่พลอยเกิดความเข้าใจทุกข์ และคลายทุกข์ได้อย่างแยบยล

บรรณานุกรม

- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. (2544). **สี่แผ่นดิน**. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า 2000.
- ธรรมปิฎก, พระ (ป.อ.ปยุตโต). (2546). **พุทธธรรม** พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ปรมาณูชิตชิงโนรส, กรมสมเด็จพระ. (2537). **ปฐมสมโพธิกถา**. กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรมิก.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2545). **พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ-ไทย**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- เสฐียร โกเศศ. (2534). **การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.